

*Щоб дитинство не
затьмарилося насильством*

Бібліографічний покажчик

Департамент культури і туризму Полтавської
обласної державної адміністрації

Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесея Гончара

Щоб дитинство не затмарилося насильством

Бібліографічний покажчик

Укладач: *Карпінська Надія Лазарівна*

Щоб дитинство не затьмарилося насильством : бібліограф. показч. / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара ; уклад. Н. Л. Карпінська. – Полтава, 2019. – 28 с.

Розмови про булінг усе частіше стають на порядку денному. Дорослі шукають способів його уникнути й запобігти, а підлітки – зманеврувати від незручних питань, бо часто були свідками, або його жертвами.

Тож запропонований бібліографічний показчик розкриває зміст понять, видів булінгу і є логічним продовженням посібника «Мої права – моє життя».

Видання, передусім, розраховано для керівників шкіл, класних керівників, профільних вчителів та підлітків, які безпосередньо знайомі з проблемами насилля, а також для широкого кола користувачів.

Зміст

Від укладача.....	4
1. Насильство у сучасному світі.....	4
1.1. Всеукраїнська Декларація протидії насильству.....	5
2. Насильство над дітьми	6
3. Причини та наслідки булінгу.....	8
4. Поняття булінгу, його види й учасники.....	9
4.1. Учасники та їх типи.....	12
5. Причини булінгу для його учасників.....	15
6. Наслідки булінгу.....	19
7. Державна політика у сфері захисту прав дитини.....	21
Список літератури.....	23

Від укладача

Проблема насильства належить до найбільш обговорюваних та актуальних тем та має багатовікову історію існування. Ця тема висвітлюється не тільки у наукових статтях, але й кінематографі та художній літературі. Проблема насильства тривалий час замовчувалася: було заборонено втручання держави в особисте та приватне життя осіб. Однак сучасна правова доктрина, міжнародне право проголошують, що основоположними правами людини і громадянина є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності. Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від усіх форм та проявів насильства, що вчиняється з боку членів сім'ї чи інших осіб.

Тож мета бібліографічного посібника – звернути увагу суспільства на проблему насильства, булінгу (цькування).

У запропонованому покажчику зроблена спроба розглянути такі питання як насильство над дітьми, причини, наслідки і учасників булінгу, державна політика у сфері забезпечення прав дитини.

Бібліографічний покажчик розкриває фонд бібліотеки по даній тематиці, звертає увагу користувачів на друковані видання (книги, газети і журнали) та на корисні адреси Інтернет-ресурсів.

Для зручності користування та розкриття змісту покажчика створено допоміжний апарат:

- зміст;
- передмова «Від укладача»;
- основний тематичний ряд;
- безкоштовні «гарячі» телефонні лінії;
- список літератури.

Маю надію, що бібліографічний посібник сприятиме допомозі тим, кому доводилося мати справу з булінгом (цькуванням) і захистом своїх прав.

1. Насильство у сучасному світі

**«Мій улюблений
світ –
без насильства»**

*Мій улюблений світ – без насильства,
Без жорстокості, болю і зла.
Тут народом складена пісня
Містить тільки хороші слова.
Мій улюблений світ – без насильства,
Де немає страждань і війни,
Де розквітла калина барвиста
І пісень не почувеш сумних.
Мій улюблений світ – це не казка,
А реально щасливе життя.
Звільнивши наш світ від насильства
Можна сміло іти в майбуття.*

I. Супрун

Насильство (насилля) є таким же стародавнім, як і саме людство. Із розвитком цивілізації його прояви не лише не зменшилися, а й набули катастрофічних розмірів. У всьому світі воно щорічно стає причиною смерті більше 1,5 мільйонів людей.

Згідно офіційної позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я, причини насильства частково обумовлені біологічними і іншими особовими чинниками схильності людини до агресії, проте частіше вони взаємодіють з сімейними, громадськими, культурними та іншими чинниками зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає насильство.

За визначенням ВООЗ, **насильство** – навмисне використання фізичної сили або влади, скоєне або у вигляді загрози щодо себе, іншої особи чи групи людей, наслідком якого є (або існує висока ймовірність) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку чи різного роду збитки.

Насилля – головна причина смерті людей у віці від 15 до 45 років. Від причин насильницького характеру на Землі щорічно помирають 14% чоловіків і 7% жінок. Приведені цифри означають, що кожен хвилину у світі в результаті нападу гине людина. За даними ВООЗ, кожен 40 секунд хтось з жителів Землі йде з життя свідомо, здійснюючи самогубство. В результаті озброєних конфліктів кожен годину вбивають 35 чоловік. За останнє століття загальна кількість загиблих у війнах і локальних зіткненнях складає 200 мільйонів. При цьому на одного вбитого в озброєних конфліктах доводиться ще 40 чоловік, що отримали травми різного ступеня тяжкості і потребують серйозного лікування.

В той же час не меншим злом є насильство в сім'ї. За статистикою, з половиною усіх убитих жінок розправилися колишні, нинішні чоловіки або коханці. У деяких країнах ця цифра наближається до 70%. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства.

Також існує багато форм жорстокого поводження з дітьми і багато способів, якими воно може статися з дитиною будь-якого віку: від народження до того часу, поки дитина стане незалежною. Причиною таких випадків є дії (чи бездіяльність) дорослих. Дитина може бути поранена, покалічена, звалтована. Інші форми пов'язані з тим, що дорослі не піклуються про дитину чи не задовольняють її життєві потреби.

Учасники II Всеукраїнського конгресу жінок, визначаючи, що насильство у будь-яких проявах є порушенням прав та свобод людини, закликали Верховну Раду України, уряд, органи місцевої влади та самоврядування, органи поліції, суд, прокуратуру, культурні та освітні заклади, недержавні організації, засоби масової інформації, а також всіх громадян України боротися проти насильства та діяти у відповідності до принципів, викладених у прийнятому конгресом документі:

1.1. Всеукраїнська Декларація протидії насильству

– Кожна людина має право жити в сім'ї, вільній від насильства, та у суспільстві, вільному від будь-яких проявів насильства;

– Діти та молодь мають право зростати в безпечному середовищі, вільному від насильства. Обов'язком дорослих є забезпечення їм такої можливості;

– Кожна людина має право на протидію домашньому насильству;

– Кожна людина має право протистояти будь-яким проявам насильства у суспільстві;

– Людина, яка страждає від насильства, не може бути за це звинуваченою;

– Кожна людина, яка страждає від насильства, має право, у відповідності до статей № 3, 21, 28, 55, 59 Конституції України та міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною, на юридичну, соціальну, психологічну, медичну допомогу без приниження людської гідності;

– Кожна людина має право на інформацію та знання, необхідні для того, щоб протистояти насильству;

– Жодна людина не повинна бути байдужою до тих, хто потерпає від домашнього насильства;

– Жодна людина не повинна залишатися осторонь розбудови ненасильницького демократичного суспільства.

**Декларацію прийнято 26 жовтня 2001 року
II Всеукраїнським конгресом жінок**

2. Насильство над дітьми

Ставлення до дітей – міра духовної гідності людини.

Я. Бріль

Насильство над дітьми є найгіршим різновидом насильства.

Діти, безумовно, є найбільш незахищеною та вразливою частиною населення, яка повністю залежить від дорослих. Вони, так само, як і дорослі, стають жертвами фізичного, сексуального й психологічного насильства.

Насильство над дітьми – це проблема, що викликає серйозну

стурбованість суспільства.

Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозна шкода для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті.

Фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими цигарками, у вигляді укусів і з використанням усіляких предметів як знарядь жорстокості.

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів,

що викликають одурманення (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини.

У деяких родинах як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпанців до пороття ременем. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою.

Сексуальне насильство чи спокуса – використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

Психічне (емоційне) насильство – постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження її людської гідності, обвинувачення її в тому, у чому вона не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини. До цього виду насильства належать також постійна неправда, обман дитини (в результаті чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Зневага інтересами і потребами дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких.

Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Так, інцест (сексуальне насильство) неминуче супроводжується руйнуванням сімейних стосунків та довіри в сім'ї, маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням з боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство.

Одним з проявів жорстокого поводження з дітьми є також відсутність у жінки любові до дитини, коли та ще перебуває в материнській утробі (небажана вагітність). Її, що ще нічим себе не проявила, вже не люблять, не думають і не піклуються про неї. Будучи емоційно відкинутими ще до народження, такі діти народжуються раніше терміну в два рази частіше в порівнянні з дітьми від бажаної вагітності, вони частіше мають недостатню масу тіла, частіше хворіють у перші місяці життя, гірше розвиваються.

Головним документом сучасності, що регулює законодавство щодо жорстокого поводження з дітьми на міжнародному рівні є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята в 1989 році й ратифікована більш ніж як 175 країнами світу. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини в 1991 році й внесла відповідні зміни в національне законодавство згідно тим міжнародним стандартам, які зазначені в цьому документі. Право дітей в Україні на захист від усіх форм жорстокого поводження гарантується статтями 28, 25 Конституції України, згідно з яким ніхто не може бути підданий катуванню, що принижує його гідність.

Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища неможливо створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості. Проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів, спрямованих на її вирішення,

оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

3. Причини та наслідки булінгу

Сьогодні проблема насильства в школах постає дуже гостро, що підтверджується великою кількістю відповідних досліджень та численними спробами запобігання цьому явищу та послаблення його впливу на соціальне середовище загалом та конкретних осіб зокрема, що впроваджуються у всьому світі. Булінг, знущання дітей над дітьми, поширений в Америці, європейських та інших країнах (дослідження проведені в Норвегії, Англії, Ірландії, Нідерландах, Португалії, Австралії, Японії, Бразилії, Канаді), хоча згідно з певними дослідженнями найчастіше він відбувається саме в американських школах. Так, наприклад, 86% дітей Сполучених Штатів у віці 12–15 років зазначили, що з них знущалися або дражнилися в школі.

Проблему булінгу почали досліджувати зовсім недавно, у 60–70-х роках ХХ ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі та тим, як людина виховується, зростає та навчається протягом шкільних років, та почало усвідомлювати важливість вивчення причин та наслідків цього явища, щоб в результаті мати важелі впливу та контролю над ситуацією. Булінг можна вважати першим кроком до справжнього насильства та злочинної поведінки, що доводять дослідження. Так, 60% з тих, кого було визначено як кривдника в 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до віку 24 років, а 35–40% — три або більше серйозних злочинів, досягнувши 25-річного віку. 23% дітей, потерпілих від булінгу, та 71% вчителів заявило, що вчителі втручаються в ситуацію кривдження часто або практично завжди, а це говорить про те, що дорослі недооцінюють частоту та травматичність випадків знущання та агресивної поведінки серед дітей та підлітків, не сприймають булінг як серйозну проблему, вважаючи такі випадки певними проявами їхнього дорослішання. Насправді випадки знущання дітей над дітьми не розповідаються дорослим — батькам або вчителям, тобто мають прихований, непомітний для сторонньої людини характер. Лише 16% норвезьких дітей у другому класі та 6% дев'ятикласників розповідають комусь, що стали жертвою булінгу. Однак існує різниця між справжнім булінгом і невинними жартами, притаманними дитячому середовищу.

Діти та підлітки є найбільш вразливою категорією, вони соціалізуються, формують власну систему сприйняття світу, систему цінностей та пріоритетів, навчаються різним моделям поведінки, і, на жаль, булінг стає однією з таких моделей.

У зв'язку зі збільшенням випадків булінгу в школах Америки, Європи та інших країнах, виникає необхідність активно діяти для подолання цієї проблеми. Досвід України, на жаль, не є винятком зі світових тенденцій, а лише підтверджує тяжіння до укорінення булінгу, насильства в школах та підліткової злочинності. За статистикою в Україні відбувається «омолодження» складу правопорушників, зростає кількість групових правопорушень, в окремих місцях створюються постійні підлітково-молодіжні групи асоціального напрямку, а також відзначається зростання

агресивності поведінки учнів, збільшення кількості дівчат-підлітків із проявами антисуспільної поведінки.

Булінг лише в меншості випадків є фізичним насиллям, а більш розповсюдженим знуцанням, яке відбувається між дітьми, є вербальне приниження та різного роду образи, а також виключення з референтної групи, неприйняття та ізоляція, розповсюдження неправдивих чуток та інша поведінка, яка тим чи іншим шляхом завдає шкоди потерпілому. Усі ці різноманітні дії приводять до приниження потерпілого та отримання кривдником задоволення від цього, і цикл насильства не обривається, а лише набирає обертів. Це ще раз доводить необхідність зовнішнього втручання в таке коло.

Конфлікти та непорозуміння між учнями у школах виникають часто, і всі вони потребують уваги задля недопущення розгортання небажаних подій. Вражаючим фактом є той, що в процесі булінгу задіяні насправді практично всі учні школи, а не лише кривдники та потерпілі, що позначається відповідним чином на моделях поведінки всіх цих дітей. Тому і виникає гостра потреба оперативного реагування на перші ознаки булінгу та наростання непорозуміння між учнями.

4. Поняття булінгу, його види й учасники

Булінг (від англ. to bully — задиратися, знуцатися, змушувати погрозами) — повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози подальшою агресією. Усі дії, попри їх різноманітність, мають спільні риси:

1) дисбаланс влади, тобто кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо;

2) намір нашкодити, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи;

3) погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знуцання. Інше визначення робить акцент на тому, що булінг — це своєрідна захисна реакція на дисфункціональне середовище, заснована на бажанні «вижити», зайняти своє місце. Таким визначенням пояснюється природа цього явища.

Суть булінгу вбачають все-таки не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі — сильному почутті відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії. Кривдник надає собі привілеї домінантності, контролю, права виключення та ізоляції жертв. Під поняття «булінг» не підпадають братерське суперництво серед однолітків або імпульсивні агресивні дії потерпілих у відповідь на напад кривдника, які за суттю є спонтанні, недискримінаційні та з невизначеною жертвою. З іншого боку, булінг не включає кримінальні дії, які починалися як конфлікт та розвинулися, тобто серйозне фізичне насильство, погрози такого насильства, напади зі зброєю, вандалізм та інше не є булінгом.

Також значну роль у процесі булінгу відіграють спостерігачі, яких за дослідженнями 88% від усіх дітей: частина з них долучається до кривдника, інша, аудиторія, підбурює його до подальшого знуцання, і лише від 10 до 20% намагаються якось допомогти, коли над кимось знуцаються. Потерпілий не здатен ефективно захищати себе, тому певною мірою беззахисний перед кривдником або їх групою. Кривдник не припиняє свої дії після того, коли йому так скажуть батьки чи вчителі, він наступного разу просто «не попадеться на гарячому».

Можна виділити наступні особливості явища булінгу:

- Частіше відбувається в місцях, де контроль з боку дорослих менший або відсутній, — їдальні, коридори, сходи, вбиральні, спортивні майданчики; частіше відбувається в школах, ніж по дорозі в школу чи з неї;
- Кривдники та жертви зазвичай одного віку, однак 30% жертв зазначають, що кривдники були дорослішими за них, а 10% — молодшими, що підтверджує принцип різниці влади;
- Кривдники-хлопці частіше застосовують фізичну агресію, а дівчата — дражняться, поширюють чутки, ізолюють, ігнорують та виключають жертву; до хлопців частіше, ніж до дівчат, застосовується як прямий (вербальний, фізичний), так і непрямий (соціальний) булінг;
- Половина випадків знуцання відбувається «один-на-один», у решті кривдниками виступає вже група дітей; знуцання найбільш поширені в початковій та середній школі (більше прямого знуцання — вербального, фізичного), рідше — у старшій школі, однак з дорослішанням булінг набуває більш прихованого характеру (булінг з боку хлопців помітно зменшується з настанням 15 років, у дівчат — після 14);
- У школах з охоронцями порядку значного зниження булінгу порівняно з тими, де такого нагляду немає, не помічено (13% у порівнянні з 16%);
- Школи в непривілейованих районах, школи й класи з учнями з поведінковими, емоційними, навчальними проблемами мають більше випадків булінгу (хоча деякі дослідження спростовують зв'язок між рівнем булінгу та соціоекономічним статусом сім'ї або урбанізацією місця проживання).

Важливим для розуміння явища булінгу серед дітей є визначення їхніх соціальних цілей. Дослідження виявили, що для хлопців переважають мотиви фізичної домінантності, тому вони застосовують фізичні та вербальні напади, що потенційно шкодить почуттю гідності іншої людини. Дівчата замість домінантності більше фокусуються на стосунках, для них є важливим досягнення близьких, інтимних взаємин з іншими.

Види булінгу можна об'єднати в групи вербального, фізичного та емоційного (соціального) знуцання, які часто поєднуються для більш сильного впливу.

70% знуцання відбувається вербально: принизливі обзивання, дошкуляння, жорстока критика, плямування репутації, висміювання, агресивні зауваження, записки з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток та пліток. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим та непокараним, однак образи не залишаються безслідними для «об'єкта» приниження.

Фізичне насильство найбільш помітне, однак складає менше третини випадків булінгу (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, пошкодження та знищення одягу та особистих речей жертви, а також погляди, жести, образливі рухи тіла та міміки обличчя).

Найскладніше зовні помітити емоційне (соціальне) знуцання — систематичне приниження почуття гідності потерпілого шляхом ігнорування, ізоляції, уникання, виключення. Жертви можуть і не знати про чутки, що про них ходять, однак страждати від їх наслідків. Ці методи частіше використовуються дівчатами для навмисного відчуження жертви або руйнування дружніх стосунків. Маніпуляції, залякування, шантаж — це та зброя, яку застосовують до жертви з метою її соціального виключення. Кривдник витрачає багато енергії для підтримки своєї позиції, статусу, влади, контролю і ніяк не для побудови дружніх стосунків.

Підліткове середовище поділене на певні групи з різним соціальним статусом, тому гарним прикладом може бути те, як жертву змушують виконувати певні дії для «приєднання» до групи. Це певні ритуали посвячення до групи, часто вони означають перехід від дитинства до дорослості, для якого сучасна підліткова культура ще не виробила відповідних непринизливих правил поведінки. Також часто у спортивних чи інших секціях намір нашкодити та принизити опонентів тощо може бути відповідальністю «рольових» гравців. Так, стосовно приєднання до спортивних команд, музичних, театральних гуртків, до інтелектуальних клубів учнями старшої школи 48% дітей зазначають, що піддавалися хейзінгу (від англ. hazing — злісно насміхатися над новачками), 29% — здійснили потенційно злочинні дії.

Необхідно окремо виділити знуцання на **сексуальному** та **расистському** підґрунті. Як свідчать дослідження, 85% дівчат та 76% хлопців зазнають сексуального булінгу. Він стосується процесу статевого дозрівання (випередження чи запізнення), сексуальної орієнтації тощо та фактично поєднує в собі всі види булінгу: вербальні (погрози сексуального насильства, жарти, принизливі коментарі щодо сексуальної активності жертви), фізичні (торкання, обійми сексуального характеру, смикання нижньої білизни, сексуальні напади) та емоційні приниження (поширення чуток, написання поміток сексуального характеру, наприклад, в роздягальнях, вульгарні жести та «сканування» тіла). Приниження, пов'язані з расою чи національністю, існують в кліматі наявної дискримінації групи людей, де відмінності сприймаються негативно, а принципи гуманної толерантної поведінки не вітаються. Спочатку в дітей виникають стереотипи, узагальнені уявлення щодо груп з певними особливостями, потім розвивається почуття щодо них — упередження, а далі — дискримінація, безпосередня дія, яка принижуватиме того,

стосовно кого існують стереотипи та упередження. Так, 25% жертв булінгу зазначають, що зазнавали утисків саме через расу чи релігію.

Інтернет та сучасні технології — вільний простір для кібер-булінгу. Діти створюють вебсторінки та сайти, де можуть вільно спілкуватися, коментувати, ображаючи інших, поширювати плітки, фотографії особистого характеру та іншу інформацію; також кривдники відсилають електронні листи та повідомлення своїм жертвам, у яких їх всіляко принижують. У такому просторі не існує жодних захисних для жертви бар'єрів — ані часових, ані просторових, тому швидко, лише натисканням кнопки, образлива інформація поширюється серед тисяч людей. Дослідники встановили, що кожна сімнадцята дитина у віці 10–17 років зазнає знущань через Інтернет, причому близько однієї третини з цього числа вважають такі інциденти надзвичайно образливими та принизливими.

Таким чином, дослідники булінгу приходять до згоди щодо особливостей та видів цього явища. Існує визначене поняття булінгу, що має чіткі відмінності від інших форм поведінки людей. Дослідники звертають увагу на вікові та гендерні відмінності процесу, особливості належності підлітків до групи, а також розрізняють вербальне, фізичне та емоційне приниження

4.1. Учасники булінгу та їх типи

У процесі булінгу традиційно виділяють кривдника, жертву та спостерігачів. Щодо них у суспільстві існують певні стереотипи, наприклад, кривдник — задиркуватий хлопець, з посередніми успіхами в навчанні та з впливовим статусом серед ровесників, а жертву уявляють беззахисною, замкненою, з вузьким колом друзів та невисоким статусом. Однак типів існує безліч, вони часто поєднуються, наприклад, кривдники бувають більш відповідальними за інших в усвідомленні своєї поведінки та більш чутливими до виправної терапії.

Характеризуючи кривдника як учасника процесу булінгу, виділяють ряд типів поведінки.

1) Перший з них: дитина зазвичай поводить себе в соціально прийнятний спосіб, піклується про інших, має непогані успіхи в навчанні. Однак іноді поводить себе непередбачувано, нехарактерно, принижує інших учнів, хоча й схильна бути відповідальною та піддається вихованню. Коли така дитина дражниться, що частіше стосується дітей не з кола її друзів, то це схоже на справляння враження на певних учнів.

2) Інший тип кривдника: дитина приваблива, не відчуває браку матеріальних речей, має непогані оцінки, друзів, гарні лідерські якості, але знущається з інших — ніби випадає зі звичайних стереотипів. Це пояснюється тим, що не завжди враження про дитину співпадають з тим, якою вона є насправді, адже багатьом дітям важко справлятися зі своїм персональним розвитком та самоповагою, а тим паче з очікуваннями, що покладають на них батьки та інші люди. Вони ніби вдягають маску хороброї дитини.

3) Наступний «статусний» тип кривдника проявляється у показовості булінгу, намаганні завжди бути на «сцені», завоювати аудиторію спостерігачів, їхні лестощі та підлабузництво. Вони поєднують різні види булінгу та вчиняють їх над у чомусь слабкішими, молодшими або тими, кого так чи інакше недолюблюють. Вони вважають, що їм надано права та повноваження для знуцання, та почувують себе добре, поки відчувають владу та перевагу над іншими.

4) Тип кривдника «у повному озброєнні» має стійкі наміри чинити булінг, особливо в разі відсутності сторонніх поглядів, у той же час намагається ввести в оману та всіляко привабити інших, зокрема дорослих. Вони занурюють свої почуття настільки глибоко, що самим їм стає важко їх ідентифікувати. Досить часто добре розуміють стан іншої людини та вміють користуватися цим, помічають вразливі сторони потенційної жертви.

5) І останній тип: імпульсивно-агресивні кривдники, які мають слабкі соціальні навички, абсолютно непередбачувані, агресивні реакції навіть на слабку провокативну поведінку, звинувачують інших, а головне, часто мають проблеми у розвитку, зокрема зі здатністю до навчання. Соціопати, неймовірно небезпечні індивіди, психічно хворі та одержимі своєю персоною та діють виключно з власних мотивів.

У сучасній літературі також розрізняють два типи груп, у які об'єднуються кривдники .

1) Перший — це група друзів, які колективно поведуться так, як ніколи б не поводитися поодиноці, стосовно тих, кого вони хочуть виключити або зробити «цапом-відбувайлом». Вони усвідомлюють свій негативний вплив на потерпілого та біль, що йому завдають.

2) Другий тип — це «банда кривдників», яка є стратегічним об'єднанням задля досягнення влади, контролю, підкорення та переваги. Вступаючи в групу напочатку для почуття поваги та захисту, потім учасники стають настільки прив'язаними до групи, що нехтують власним життям та потребами, не помічають усіх наслідків своїх дій. Разом з таким ентузіазмом додається брак емпатійності, почуття провини та докорів сумління.

У дослідників існує кілька припущень щодо особливостей булінгу. Зокрема визначають, що кривдники в початкових класах більш популярні та вважаються лідерами, проте після третього класу їхня агресивна поведінка винагороджується однолітками все менше і менше, і впливовими стають ті, хто не займається булінгом. Також вчені наголошують на тому, що кривдники спрямовують свою агресивну поведінку на певну кількість «мішеней», і після того, як вони дізнаються реакції своїх однолітків, ця кількість зростає, і вибір їхніх жертв стає більш постійним. Таким чином вони починають фокусуватися на тих, хто стає хронічними жертвами через свою реакцію на знуцання.

Щодо жертв булінгу також існують і міфи. Жертва часто уявляється як беззахисна, слабка дитина з проблемами в стосунках з однолітками, з фізичними чи психічними відхиленнями. Однак дослідження доводять наступні твердження:

1) невідомо, наскільки фізичні, розумові труднощі, мова, зріст, колір шкіри, вага, одяг тощо дитини співвідносяться з вибором жертви;

2) одні лише зовнішні характеристики, що асоціюються з приниженням, мають тенденцію призводити до того, що дитина вважатиметься слабкішою та вразливішою за однолітків;

3) неасертивна, невпевнена в собі, соціально некомпетентна молодь більш схильна до віктимізації;

4) факт наявності друзів, особливо таких, що захистять від кривдників, значно зменшує вірогідність стати жертвою (51% з тих, хто не має друзів, та 11% з тих, хто має більше п'ятох друзів, зазначають, що стали жертвами знущання).

Виділяють кілька типів жертв залежно від реакції на булінг.

По-перше, пасивна жертва, схвильована та незахищена, реагує на знущання плачем, відступає, уникає кривдника, стає «тихою», а така її реакція фактично є винагородою для кривдника, тому цикл насильства продовжується. Вважається, що переважна кількість жертв належить саме до цього типу.

По-друге, «провокативна» жертва: вона викликає роздратування, привертає увагу кривдників і однолітків, досягає певного контролю над ситуацією, реагує з проявами як агресивності, так і стурбованості, схвильованості, вона більш схильна протистояти булінгу, у той час як пасивна жертва уникає або погоджується зі своїми нападами.

Обидва типи менш здатні контролювати свої емоції та сповіщають кривдників про те, що можуть стати легкими «мішенями». Дослідники також виділяють і хронічних жертв булінгу, які зазнають знущання кілька разів на тиждень, їх 6–10% від дітей шкільного віку. Вони схильні повертатися до кривдників задля продовження встановленого зв'язку, що ініціює новий цикл насилля. Хронічні жертви залишаються такими навіть у разі зміни школи, місця проживання, а також часто приходять до самогубства як єдиного можливого варіанту вирішення ситуації, що склалася. Деякі дослідники виділяють також жертв-кривдників і підкреслюють у них більшу порівняно з іншими жертвами чи кривдниками вірогідність ментального зриву та проблем у розвитку.

Спостерігачі, незважаючи на те, якої позиції дотримуються, фактично беруть участь у процесі булінгу та зазнають впливу. Активна підтримка або підбадьорення кривдника спостерігачами викликає ще сильніші страждання та приниження у жертви, заохочує антисоціальну поведінку кривдника та ставить спостерігачів під ризик втратити чутливість до жорстокості, а тим самим може зробити їх повноцінними кривдниками. Залежно від ступеня прихильності до кривдника виділяють такі типи груп спостерігачів (починаючи з найбільш наближеного до нього):

1) група, наближена до кривдника: послідовники (активно беруть участь у булінгу, але не починають його) — прихильники, пасивні кривдники (підтримують знущання, але не беруть активної участі) — пасивні прихильники, потенційні

кривдники (полюбляють спостерігати за булінгом, але не показують відкритої підтримки);

2) група задіяних спостерігачів («це не моя справа») не залучається до жодної сторони, не проявляє ані підтримки, ані схвалення;

3) групі потенційних захисників булінг не подобається, і вони вважають, що мають його спинити, але не роблять нічого;

4) група захисників жертви обурена знущанням та допомагає або намагається допомогти потерпілому. Дослідження підтверджують, що однолітки, задіяні у 85% випадків булінгу, ставляться більш дружньо та з повагою до кривдників, ніж до жертв, беруть активну участь у знущаннях у 48% випадків та втручаються лише в 13% випадків. Існують причини, через які спостерігачі побоюються втручатися в булінг або повідомляти про такі випадки інших: часто вони просто не знають, що слід робити, уникають завдання їм болю кривдником, бояться стати новою «мішенню» або зробити щось, що тільки ускладнить ситуацію.

Отже, існує доволі чіткий поділ учасників булінгу на кривдника, жертву та спостерігачів, і виділено певні типи поведінки під час булінгу кожного з них. Проведені дослідження показують характерні особливості потенційних або вже сформованих кривдників чи жертв, різну міру залучення спостерігачів до булінгу, підтверджують існування категорії хронічних жертв. Різноманіття типів поведінки учасників булінгу відображає велику кількість варіантів приниження та здійснення булінгу, пояснюється багатогранністю міжособистісної та міжгрупової взаємодії в дитячому та підлітковому середовищах.

5. Причини булінгу для його учасників

Концепція багаторівневого впливу середовища полягає в існуванні впливу на індивіда факторів різних рівнів: особистісного, сім'ї, школи та групи однолітків, громади та культури. Отже, булінг не починається з ізольованого стану, і тільки складні поєднання факторів цих рівнів створюють передумови для такого явища.

Існує багато причин, чому деякі діти здійснюють булінг. Найчастіше виділяють такі причини: помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима; бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків; бажання привернути увагу впливових дорослих; нудьга, здирство, компенсації за невдачі в навчанні чи громадському житті; через тиск батьків, через жорстоке поводження батьків та відсутність їхньої уваги до дитини. Часто діти вважають знущання способом стати популярними, керувати та мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися. Інші просто заздять тим дітям, над ким знущаються, а деякі навіть не усвідомлюють почуттів жертви та обсяг шкоди від їхньої поведінки. Однак наголошується, що булінговій поведінці діти навчаються, тобто не бачили б вони моделей жорстокої поведінки серед дорослих, по телебаченню тощо, то таких загрозливих масштабів булінгу можна було б уникнути.

Учені виділяють особистісні фактори, що приводять дитину до проявів булінгу: запальний темперамент, імпульсивність характеру, брак емпатійності, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки. Низька шкільна успішність призводить до зниження самооцінки, а тому є фактором ризику прояву насильства (для хлопців оцінки в школі менш важливі, ніж для дівчат). Серед причин, що призводять до булінгу, також виділяють зловживання алкоголем. Діти, які вживають алкоголь, мають зміни в мозку, що призводять до погіршення здатності вирішувати проблеми, контролювати почуття, управляти гнівом.

Поведінка кривдників може бути спричинена такими розладами та порушеннями в розвитку, як синдром дефіциту уваги та гіперактивності, розлад поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад, синдром нарцисизму. Опозиційний розлад характеризується запальним, вибуховим гнівом дитини, агресивною вербальною поведінкою, конфронтаційною позицією, зневагою до почуттів інших, аотнарцистичні індивіди можуть бути надзвичайно агресивними, коли відчують, що «важливість їхньої персони» не усвідомлюється чи не цінується іншими. Також можливий розлад поведінки — модель постійної хронічної соціально деструктивної поведінки, що проявляється в браці соціальної свідомості і є результатом комбінації чинників — генетичної специфіки, пошкодження мозку, викликаними оточенням травмами та закріпленими моделями поведінки. Однією з причин появи агресивної поведінки може бути синдром дефіциту уваги та гіперактивності — розлад поведінки в дітей, що виявляється в проблемах фокусування уваги, схвильованості та нервозності, неуважності, імпульсивності, гіперактивності. Такий розлад зустрічається в 2–3 рази частіше в хлопців, ніж у дівчат, та охоплює 4% дітей віком 9–17 років (протягом 6 місяців). Не менш серйозним є біполярний розлад — психічна хвороба, що характеризується періодичними депресіями, маніями або поєднанням обох, а головне викликає, на відміну від змін настрою, погіршення нормального соціального функціонування в школі, з однолітками та вдома в сім'ї. Навіть просто при дефіциті уваги імпульсивність стає причиною руйнівної поведінки дітей, з кого згодом виростають педагогічно занедбані підлітки. За деякими експертними оцінками, гіперактивних дітей в Україні від 50 до 150 тис.

Потенційні жертви також можуть мати певні особистісні особливості, які помічаються однолітками, через що ці діти стають легкими «мішенями» для кривдників. Серед них фізичні недоліки чи зовнішність, особливості поведінки (замкненість чи настирливість), погані соціальні навички, хвороби, низький інтелект та труднощі в навчанні, а також перелічені вище розлади поведінки.

До сімейних факторів, що можуть викликати булінг, відносять брак близьких стосунків у батьків з дитиною або у сім'ї, слабкий або занадто сильний контроль над дитиною, ігнорування її потреб, прийняття та моделювання агресивної поведінки батьками чи іншими значущими дорослими, неповну сім'ю. Австралійські дослідники доводять, що кривдники менш емпатійні, менш здатні

підтримувати стосунки, зі слабкими соціальними навичками, а також, базуючись на відповідях досліджуваних кривдників, частіше походять із дисфункціональних сімей. Їхні батьки схильні часто критикувати та суворо контролювати їх. Датські дослідники знайшли зв'язок між жорстокими фізичними покараннями та булінгом. Американські дослідження показали частіші прояви булінгу в хлопців, щодо яких батьки застосовують фізичне покарання та насильство. Аналіз американського дослідження доводить, що неприйняття батьками є найбільш впливовим фактором появи проблемної поведінки підлітків (фактор середнього рівня — стосунки в сім'ї).

Дослідження доводять також і міжгенераційний зв'язок: у батьків, які здійснювали булінг у шкільному віці, діти більш схильні також знущатися над однолітками. Крім того, у сім'ях, де батьки або один з них зловживають алкоголем, наркотиками чи іншими небезпечними речовинами, діти мають серйозний ризик залишитися без опіки батьків, зазнавати емоційного, фізичного та сексуального знущання і навіть самим почати вживати алкоголь чи наркотики. Такі батьки менш здатні забезпечувати фізичну та емоційну стабільність, якої потребують діти дорослішаючи. Такі діти часто відчувають непостійність догляду та страх за власну безпеку, що спричиняє серйозні порушення процесів дозрівання мозку, шкода від яких проявляється протягом всього життя. Статистичні дані по Україні показують: серед неповнолітніх правопорушників 21% — сироти, 56,2% виховувалися в неповних сім'ях низького матеріального статку. Португальські вчені теж віднайшли зв'язок між схильністю до булінгу та походженням з низьких соціальних прошарків. Існують деякі особливості сімей, у яких зростають жертви булінгу: фінансові чи сімейні проблеми, занадто часті втручання у вирішення проблеми дитини, через що вона не має змоги розвинути власні соціальні навички вирішення проблем та розв'язання конфліктів, залежність дитини від підтримки батьків, брак інших соціальних навичок та позитивних прикладів поведінки у батьків.

Збільшення агресивної поведінки серед груп однолітків призводить до збільшення кількості випадків булінгу. Дослідники відзначають, що створення груп підлітків неминуче супроводжується проявами агресії, адже таким чином між дітьми встановлюються ієрархічні стосунки, з'ясовуються статусні переваги. Тому дорослішаючи, діти сприймають агресивні дії як менш негативні. Це також пояснюється тим, що задля відчуття відокремленості від батьків підлітків приваблює та молодь, яка має характеристики незалежності (агресія, неслухняність), на відміну від тієї, яка поводить себе слухняно та поступливо. Так, японські дослідники, за результатами опитування школярів, назвали психосоціальними факторами булінгу вплив на підлітків девіантних однолітків та слабкий контроль над власною імпульсивністю та агресивністю. Однак багато дітей здійснює булінг над однолітками для того, щоб продовжувати залишатися в групі, а це досить часто суперечить їхнім внутрішнім мотивам. Такі «призи» булінгу, як підвищення статусу серед однолітків, аплодисменти, сміх, схвалення, тільки підбурюють та заохочують учасників булінгу до наступної подібної поведінки.

Факторами підвищеного ризику прояву жорстокої поведінки є досвід попередньої агресивної чи жорстокої поведінки, зазнавання у минулому фізичного

чи сексуального насилля, піддавання насильству вдома чи в громаді, генетичні фактори (сімейна спадковість), вплив жорстокості в медіа (телебачення, фільми, інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, наявність вогнепальної зброї вдома, комбінацію стресогенних соціо-економічних факторів сім'ї, пошкодження мозку тощо. Також проживання в районах з низьким рівнем безпеки призводить до посилення булінгу, у той час як позитивні моделі поведінки серед дорослих мають зворотній вплив. 57% неповнолітніх, які відбувають покарання в системі Державної кримінально-виконавчої служби України, не вміють ні читати, ні писати, що говорить про значну соціально-педагогічну занедбаність «проблемних» дітей, адже замість батьків та школи дитину виховує вулиця.

Телебачення, де часто показують жорстокі фільми та насильство, має дуже серйозний вплив на формування ціннісної системи та поведінки дитини. Десятки досліджень впливу телебачення на дітей та підлітків підтверджують, що діти поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті. Телебачення, фільми та ігри стимулюють сфери значущості та впливовості, сферу сприйняття нового досвіду дитини. Багато підлітків після перегляду сюжетів з картинами жорстокості, агресивності, самогубств ідентифікують себе з такими героями і діють відповідно. Діти з проблемами розвитку та поведінковими розладами ще більш сприйнятливі до жорстокості на екрані. Недавні дослідження виявили прямий зв'язок між кількістю годин, проведених перед телевізором, та булінговою поведінкою. Крім того, це забирає час дитини, вільний для пізнання та розвитку соціальної свідомості завдяки спілкуванню з іншими дітьми та дорослими. За роки, проведені в школі, середньостатистична дитина бачить по телевізору 8000 вбивств та 100 000 актів насильства. Крім того, дослідники дійшли висновку, що телебачення пропагує розбещеність, адже в 91% епізодів, що показують сексуальний зв'язок між чоловіком та жінкою, партнери не одружені.

Вплив шкільного середовища вважається дуже важливим у створенні умов для здійснення чи припинення булінгу в школах. Ставлення адміністрації, вчителів до стосунків показує їхнє прийняття чи неприйняття певних моделей поведінки дітей. Як говорилося раніше, багато вчителів ігнорує булінг, а тому кривдник не отримує відповідного покарання за свої дії, що продовжує цикли насильства. Брак супервізії та нагляду в місцях підвищеної небезпеки в межах шкільної території «розв'язує» руки кривднику. Через відсутність певних покарань та санкцій за булінг у дітей відбувається злам внутрішнього контролю, пригнічуються відчуття провини, перебільшуються негативні властивості жертви та позитивні — кривдника. Це приводить до таких змін світосприйняття, які підсилюють стереотипи, упередження та дискримінацію.

Та нарешті культуральні фактори, які включають засади функціонування суспільства, особливості підтримання та встановлення стосунків в сім'ї та між однолітками, прийнятні методи вирішення конфліктів та досягнення порозуміння, особливості гендерних стосунків та ролей, особливості соціальної свідомості та соціальних цілей людей, соціальних прошарків та взаємодії різних соціальних груп. Міжкультуральне порівняння причин та наслідків булінгу серед молоді різних країн світу не показує значних відмінностей, однак ці фактори не слід нівелювати.

Культури європейські та азіатські (Заходу та Сходу) мають багато значних відмінностей, що стосуються структури та функціонування суспільства.

Таким чином, дослідники розрізняють передумови булінгу, які спричиняють агресивну чи віктимну поведінку в дітей. Вони виходять з поділу таких факторів ризику на особистісні, сімейні, групові, шкільного середовища, громади чи району та культурні. Їхнє поєднання дає складний індивідуальний набір чинників, що зумовлюють булінг.

6. Наслідки булінгу

Жертви булінгу зазнають чимало страждань, окрім збентеження та образи на кривдників чи спостерігачів. Часто вони відчують психологічне та фізичне виснаження чи приниження, пропускають заняття, не можуть концентруватися на шкільних заняттях. Жертви мають низьку самоповагу, впевненість в собі та відчуття безпеки, а їхня віктимізація часто призводить до депресії, самотності та суїцидальних думок, причому ці наслідки можуть проявлятися протягом багатьох років, тому чим швидше буде покладений край знуцанням, тим краще у довгостроковій перспективі для жертви. Академічна успішність потерпілих від булінгу, безперечно, також зазнає змін (оцінки погіршуються, частішають пропуски занять, бракує концентрування на навчанні). Цікаво, що в середньому оцінки тих, хто зазнає принижень, порівняно з іншими погіршуються, однак серед потерпілих все-таки кількість тих, хто отримує гарні оцінки, переважає над тими, хто вчиться погано.

Учні-жертви різних видів булінгу в школі частіше показують моделі поведінки, що відмінні від тих, якими користуються інші діти. Серед них — побоювання нападів, прогул занять, уникання небезпечних місць (сходи, їдальня, подвір'я, вхід до школи, коридори, санвузли), відмова від участі в додаткових гуртках, секціях тощо, навіть носіння зброї (4% жертв та 1% інших дітей), участь у бійках (15% упорівнянні з 4%).

Останніми роками відсоток учнів, які не почувають себе у безпеці у школі чи дорогою в навчальний заклад чи з нього, збільшується, так само, як і кількість тих, хто уникає певних місць у школі задля власної безпеки, та тих, хто зазначає наявність «вуличних банд» у школі. Австралійські дослідження показують, що 5–10% учнів залишаються вдома задля уникнення булінгу; дівчата та хлопці, з яких знуцаються хоч раз на тиждень, мають гірше здоров'я, частіші спроби самогубства, страждають від депресії, соціальної дисфункції, тривожності та безсоння. Більше того, наслідками зазнавання знуцань в школі можуть бути зловживання алкоголем, наркотиками, паління або інша небажана поведінка.

Віктимізація внаслідок булінгу часто передуює агресивній поведінці. Жертви знуцання вдаються до агресії як відплати за страждання та більш схильні відповідати на негативну поведінку в антисоціальний спосіб. Деякі дослідження доводять, що соціально «виключені» хлопці більш схильні продовжити один акт агресії наступним, ніж ті хлопці, хто не мав досвіду виключення з групи. Важливо визнати серйозні довгострокові наслідки для тих, хто знуцається. Кривдники у

школі зазвичай стають агресивними дорослими, для яких є більшою вірогідністю бути багаторазово засудженими за злочинні дії.

Щодо спостерігачів, то булінг може викликати у них почуття тривоги чи страху. Спостерігання булінгу призводить до порушення почуття ввічливості та коректності, вони змінюються на нетолерантність, фальшиві відчуття уповноваження та свободи завдавати шкоди іншим, пригнічуються співчуття, емпатії, сором. Таким чином порушується здібність дітей спілкуватися, вести переговори та йти на компроміс — необхідні засади для вирішення проблем, владнання конфліктів та примирення. Крім того, навчальну атмосферу отруєно знущаннями, особливо якщо немає ефективного втручання в ситуацію. До речі, учні зазначають, що, як правило, вчителі чи інші дорослі у класі ігнорують випадки булінгу. Свідки булінгу бачать, що дії насильника не тягнуть покарання, а тому частіше використовують агресію в майбутньому.

Булінг у школах часто набуває більш жорстоких форм, які підпадають під кримінальне законодавство країни, тобто спостерігається безпосередній зв'язок між булінгом та насильством у школі. У школах з частими випадками булінгу підвищується ризик бійок з тяжкими наслідками, сексуальних та інших нападів, псування майна, застосування вогнепальної чи іншої

зброї. Дослідження в американських школах показало такі результати: було опитано 500 старшокласників, які, коли їх попросили виділити потенційно агресивного однокласника, загалом назвали хлопця, при чому який був жертвою булінгу, а не кривдником (79% назвали хлопця, 29% уявляють як хлопця, так і дівчину, і тільки 2% — лише дівчину; 75% вказали на жертву булінгу). І це підтверджується такими даними: дві третини з 37 пострілів, здійснених у школах США з 1974 по 2000 рік, були зроблені дітьми, кого переслідували, принижували чи залякували.

Необхідно підкреслити, що міжкультуральні дослідження явища булінгу показують, що серед молоді 25 країн світу негативний зв'язок між участю у булінгу — як жертва, кривдник чи спостерігач — та психологічними змінами однаковий.

Деякі жертви знущань настільки страждають, що закінчують або намагаються покінчити з життям самогубством. Буліцид (від англ. *bullycide*) — поняття, яке означає здійснення самогубства жертвами знущань у школі з метою припинення страждань. Дослідження показують, що не тільки жертви знущань вдаються до самогубства, але часто і кривдники, при чому вже в дорослому віці. На початку 80-х років у Норвегії сталося кілька випадків самогубства хлопчиків, які були жертвами жорстоких знущань. Ці трагічні події мобілізували країну на започаткування загальнонаціональної програми боротьби з булінгом.

Отже, наслідки булінгу, окрім короткострокового впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може проявлятися як у жертв, так і в кривдників

протягом навіть дорослого життя. Негативного впливу зазнають і спостерігачі, а також загалом навчальна атмосфера в класі та школі. Невід'ємним наслідком поширення булінгу серед дитячого середовища є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом.

7. Державна політика у сфері захисту прав дитини

У 2018 році в Україні вдалося досягти значного прогресу в законодавчому посиленні ефективнішої протидії домашньому насильству, цькуванню дітей у навчальних закладах та поза ними. Так, 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». А Закон України «Про освіту» доповнено пунктом, яким передбачено, що булінг (цькування) це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

А в плані захисту прав дитини не стоїть остронь і система безоплатної правової допомоги.

«Права людини – це людські правила, записані словами. У нашій щоденній роботі є безліч слів, понять і термінів. Але жодне юридичне слово не варте нічого, якщо воно не підкріплене діями та результатами. Саме наша робота визначає головний критерій успіху – збільшення рівня захисту прав українських громадян, – наголосила у виступі Іванна Смачило. – Ми, Міністерство юстиції, разом з іншими міністерствами та громадськістю впроваджували нові слова та терміни в українську законодавчу реальність. Ми змушували виконувати вже діючі норми законодавства. Ми розповідали людям про їхні права. Ми безпосередньо допомагали їх захищати».

Вперше в Україні ухвалений спеціальний закон України щодо протидії булінгу (цькуванню). Закон ще тільки почав діяти, а результати вже є. З'явилися вже перші прецеденти – судові рішення про притягнення до відповідальності кривдників та їхніх батьків за виявлені факти булінгу. Батьки, які бачать зрушення і просять не зупинятися, а поглиблювати роботу в тому напрямку. У 2018 році було впроваджено стратегічно важливі і переломні речі у боротьбі з домашнім насильством. Вдалося досягти ухвалення та імплементації жорсткого і ефективного законодавства щодо протидії домашньому насильству. З 2018 року безоплатну вторинну правову допомогу (далі БВПД) отримують усі постраждалі від домашнього насильства або насильства за ознакою статі.

Міністерство юстиції системно розширює співпрацю з громадськістю і намагається збільшити довіру до Міністерства юстиції та системи безоплатної правової допомоги. Вже запрацювали 5 правових клубів «PRAVOKATOR» – у Дніпрі, Львові, Одесі, Харкові та Києві. Це інноваційні майданчики правничого

спрямування, що сприятимуть подальшому розвитку системи БВПД. Також Міністерство розширило співпрацю з громадськими організаціями, які займаються захистом прав жінок.

Восени запрацював проект «Сімейні радники». Працюють вже 5 офісів «Сімейних радників» при центрах БВПД у Києві, Одесі, Львові, Миколаєві та Рівному. У 2019 році «Сімейні радники» з'являться в кожній області України. Додатковими помічниками для постраждалих від домашнього насильства стали і параюристи, або ж «Громадські радники».

В Україні сформовано широку мережу безплатної правової допомоги. Бюро та центри правової допомоги є майже в кожному районі, кожному великому місті України. Тут тисячі громадян отримують не тільки правові консультації, а й допомогу фахових юристів та адвокатів. Не дарма українську систему БВПД вважають однією з кращих у світі. У 2018 році зросла доступність правової допомоги для людей з обмеженими можливостями – для роботи з відвідувачами у центрах БВПД залучаються перекладачі та сурдоперекладачі.

Тож лише спільними зусиллями батьків, вчителів та керівництва навчальних закладів цього явища можливо буде позбутися.

ДИТИНО! У житті іноді виникають проблеми, подолати які поодиноці важко, а деколи – неможливо. Важливо, щоб в такий момент поряд опинилися люди, здатні не просто вислухати і зрозуміти, але і надати дієву допомогу. **ТЕЛЕФОНУЙ! ТЕБЕ ВИСЛУХАЮТЬ! ЗРОЗУМІЮТЬ! ПІДТРИМАЮТЬ!**

БЕЗКОШТОВНІ «ГАРЯЧІ» ТЕЛЕФОННІ ЛІНІЇ

Телефонна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» Міністерства освіти і науки України:

(044) 279-35-74

Графік роботи:

з 10.00 до 17.00

Можна повідомити про випадки порушення прав дитини у школі або дитячому садку, отримати консультації з будь-яких питань.

Всеукраїнська дитяча лінія «ТЕЛЕФОН ДОВІРИ»:

8-800-500-21-80

Національна дитяча «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» Центру «ЛА СТРАДА-УКРАЇНА»:

0-800-500-225, 772 (для дзвінків з мобільного)

З'явилася в Україні з початку 2013 року. Консультують компетентні у дитячих питаннях психологи, юристи та соціальні працівники. Тут маленькі українці знайдуть підтримку та пораду стосовно своїх проблем, якими їм нема з ким поділитися. Батьки, вчителі та вихователі матимуть змогу оперативно отримати індивідуальну консультацію стосовно порушень прав дітей. Дзвінки на лінію – безкоштовні як зі стаціонарних телефонів на всій території України, так і з мобільних усіх українських операторів.

Національна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» з питань запобігання насильству у сім'ї та захисту прав дітей:

0-800-500-335 (безкоштовно з міських телефонів, з міських таксофонів нового зразка), 386 – для абонентів «Київстар» та МТС (Водафон)

Графік роботи:

у робочі дні з 9.00 до 20.00

у суботу з 9.00 до 18.00

Національна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» з попередження насильства в сім'ї Міжнародного правозахисного центру «ЛА СТРАДА-УКРАЇНА»:

0-800-500-335 (безкоштовно зі стаціонарних телефонів)

Графік роботи:

крім неділі, з 9-00 до 20-00

Омбудсмен з прав дитини в Україні:

(044) 255-78-03

Графік роботи:

у робочі дні з 9.00 до 18.00

Безоплатна правова допомога дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах:

0-800-213-103

Список літератури

Україна. Закон. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) [Текст] : від 18 груд. 2018 р. № 2657 / Україна. Закон // Голос України. 2019. – 18 січ. – С. 16 ; Урядовий кур'єр. – 2019. – 22 січ. – С. 21 ; Офіційний вісник України. – 2019. – № 8. – С. 9-12.

Міністерство освіти і науки України. Інформаційні матеріали про питання організації у закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини [Текст] / Міністерство освіти і науки України // Надзвичайна ситуація плюс. – 2018. – № 11. – С. 60-63.

Беляєва, О. Булінг у шкільному середовищі [Текст] / О. Беляєва // Психолог. – 2017. – № 17-18. – С. 11-6.

Берзіня, О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі [Текст] / О. Берзіня // Основи здоров'я. – 2018. – № 7. – С. 2-8.

Болюк, З. А. Булінг, або Шкільне цькування: виклики та протидія [Текст] / З. А. Болюк // Безпека життєдіяльності. – 2018. – № 11. – С. 29-30.

Бугайчук, А. Групи підтримки та мобільні додатки: як борються зі шкільним булінгом у США та Канаді [Текст] / А. Бугайчук // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 10-14.

Бубняк, Н. Булінг – соціальна проблема світу [Текст] / Н. Бубняк // Позашкілля. – 2019. – № 3. – С. 47-56.

Будівська, Г. Цькування у школі: як вирішити проблему системно [Текст] / Г. Будівська // Україна молода. – 2018. – 11 лип. – С. 11.

Булінг [Текст] // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 4-54.

Булінг у початковій школі [Текст] // Освіта України. – 2019. – 27 трав. – С. 5.

Булінгу – стоп! [Текст] // Освіта України. – 2019. – 18 лют. – С. 16.

Викорінення насильства щодо дітей : посібник. – Київ, 2007. – 62 с.

Вертіль, О. Булінг мобінгу - до пари [Текст] / О. Вертіль // Урядовий кур'єр. – 2019. – 3 квіт. – С. 3.

Вечірко Н. Профілактика насильницької жорстокості й агресивної поведінки : заняття з елементами тренінгу / Н. Вечірко // Психолог. – 2016. – № 9–10 (трав.). – С. 16–25.

Волошенко, Р. Кібербулінг – небезпечна віртуальна агресія [Текст] / Р. Волошенко // Шкільний світ. – 2019. – № 2 – С. 28-34.

Габенко, Л. Обережно: кібербулінг [Текст] / Л. Габенко // Психолог. – 2017. – № 23-24. – С. 40.

Галата, С.Щоб школа стала безпечнішою [Текст] / С. Галата // Освіта України. – 2018. – 8 жовт. – С. 12

Головацька, М.Соціально-психологічні проблеми насильства [Текст] / М. Головацька // Відкритий урок. – 2013. – № 9. – С. 35-36.

Гридковець Л. М. Родинний фактор у розвитку та подоланні наслідків сексуального насилля над дітьми / Л. М. Гридковець // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 11. – С. 7–62.

"Дідівщина" у школі, або булінг: проблема, яку не варто замовчувати [Текст] // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 4-8.

Дузь, Ю. І знову булінг. Визначаємо та караємо! [Текст] / Ю. Дузь // Дзеркало тижня. – 2018. – 27 жовт. – С. 15.

Єфремова, Г. Вплив насильства на особистісний розвиток дитини [Текст] / Г. Єфремова // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2016. – № 6. – С. 10-16.

Єфремова, Г. Л. Профілактика насильства в сім'ї та профілактика дитячої жорстокості в освітньому середовищі [Текст] / Г. Л. Єфремова // Виховна робота в школі. – 2018. – № 6. – С. 11-24; № 7. – С. 2-18; № 8. – С. 2-22.

Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей // Соціальна педагогіка : навч. посіб. / ред. О. В. Безпалько. – Київ : Академвидав, 2014. – С. 197–209.

Кириченко, В. Шкільний булінг [Текст] : інформаційно-методичні конструктори для педагогів, учнів, батьків / В. Кириченко // Шкільний світ. – 2019. – № 2. – С. 12-22.

Ковалів, І. Як захистити учнів від насилля у школі [Текст] / І. Ковалів // Урядовий кур'єр. – 2017. – 9 груд. – С. 4.

Козак, І. Не кожен конфлікт визнають булінгом, проте захищати дітей потрібно завжди [Текст] / І. Козак // Голос України. - 2019. - 3 трав. - С. 6.

Кокіна, В. Однокласники ображають й інколи б'ють... [Текст] : [в Україні запрацювала безкоштовна національна дитяча "гаряча лінія"] / В. Кокіна // Урядовий кур'єр. – 2013. – 8 лют. – С. 7.

Коровецька І. Діти, які страждають від домашнього (сімейного) насильства / І. Коровецька // Психолог. – 2014. – № 24 (груд.). – С. 36–38.

Котляр, А. Булінг. Із широко заплученими очима [Текст] / А. Котляр // Дзеркало тижня. – 2018. – 18 серп. – С. 1, 11.

Котляр, А. Домашнє насильство: ключ без права передачі [Текст] / А. Котляр // Дзеркало тижня. – 2018. – 10 листоп. – С. 12.

Куценко С. Як врятувати дитину від цькування в інтернеті [Текст] // День. – 2019. – 29 трав. – С. 11.

Манєвська, І. В. Світ без насильства [Текст] / І. В. Манєвська // Класному керівнику усе для роботи. - 2019. - № 3. - С. 36-43.

Матат, Д. Булінг: коли вже не смішно [Текст] / Д. Матат // Освіта України. – 2018. – 22 жовт. – С. 13.

Матат, Д. Ліки від ненависті [Текст] / Д. Матат // Освіта України. – 2019. – 4 берез. – С. 11.

Матус, Р. Булінг у школі: як запобігти трагедії [Текст] / Р. Матус // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 15-22.

Моїсеєва, Т. Зламаний інстинкт [Текст] / Т. Моїсеєва // Урядовий кур'єр. – 2017. – 7 верес. – С. 4.

Мосієнко С. Агресія та насилля у підлітків : профілактично-корекційний семінар-тренінг / С. Мосієнко // Психолог. – 2011. – № 40 (жовт.) – С. 18–23.

Найпоширеніші ситуації можливої небезпеки у школі [Текст] // Надзвичайна ситуація плюс. – 2018. – № 11. – С. 45-47.

Організація роботи з розв'язування проблем насильства в школі : навч. метод. посіб. / ред. М. К. Алексеєнко. – 2-ге вид. – Київ, 2013. – 96 с.

Підласий І. П. Булінг – жорстокий привід реорганізувати практику виховання [Текст] // Виховна робота в школі. – 2019. – № 5. – С. 4-16.

Попова О. Запобігання жорстокій поведінці в учнівському середовищі [Текст] / О. Попова // Психолог. – 2013. – № 19-20. – С. 56-62.

Разом проти булінгу [Текст] // Початкова освіта. – 2018. – № 8. – С. 6.

Репнова Т. Подолання проявів учнівського насилля: формування культури емоцій у підлітків / Т. Репнова // Психолог. – 2014. – № 23 (груд.). – С. 14–16.

Рижков, В. "Булінг" чи недбалість педагогів? [Текст] / В. Рижков // День. – 2018. – 21 лют. – С. 10.

Рогожа, Н. П. Стоп, булінг! [Текст] / Н. П. Рогожа // Класному керівнику усе для роботи. – 2019. – № 1. – С. 23-27.

Романовська Д. Дитина в ситуаціях шкільного насилля: стратегія психологічної допомоги / Д. Романовська // Психолог. – 2012. – № 21 (листоп.). – С. 4–7.

Ружицька Н. Жорстоке поводження з дітьми: вивчення проблеми / Н. Ружицька // Психолог. – 2015. – № 1 (січ.). – С. 78–81.

Сердюк, Д. Булінг, або Гра за владу [Текст] / Д. Сердюк // Країна знань. – 2018. – № 1-2. – С. 47-50.

7 цікавих фактів щодо булінгу та його наслідків [Текст] // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 9.

- Сміян, Н. Зупинити цькування в школі [Текст] / Н. Сміян // *Голос України*. – 2018. – 22 серп. – С. 3.
- Сорока, В. Булінг це – міні-теракт [Текст] / В. Сорока // *Освіта України*. – 2018. – 6 серп. – С. 10-11.
- Стригун, В. Попередження насильства в учнівському середовищі [Текст] : заняття з елементами тренінгу / В. Стригун // *Дитина з особливими потребами*. – 2018. – № 11. – С. 22-27.
- Стригун, В. Попередження насильства в учнівському середовищі [Текст] / В. Стригун // *Шкільному психологу. Усе для роботи*. – 2019. – № 2. – С. 8-12.
- Сухорукова, А. Терапія наслідків насильства [Текст] / А. Сухорукова // *Дзеркало тижня*. - 2019. - 1 черв. - С. 13
- Тищенко, А. Кібербулінг - загроза ХХІ століття [Текст] / А. Тищенко // *Безпека життєдіяльності*. - 2019. - № 2. - С. 25.
- Федор, О. Т. Насилля у родині [Текст] / О. Т. Федор // *Безпека життєдіяльності*. – 2017. – № 12. – С. 19-20.
- Фрезер, Д. Булінг: звичайне явище що руйнує психіку [Текст] / Д. Фрезер // *Основи здоров'я*. – 2016. – № 2. – С. 37-47.
- Фролова, Т. Булінг – серйозна проблема [Текст] / Т. Фролова // *Паросток*. – 2018. – № 3. – С. 50-51.
- Хабрат, К. Булінг в учнівському середовищі [Текст] / К. Хабрат // *Психолог*. - 2019. - трав. (№ 5). - С. 24-27.
- Шевченко О. О. Булінг у дорослому колективі. Як запобігти мобінгу? [Текст] // *Виховна робота в школі*. – 2019. - № 5. – С. 26-29.
- Шевченко, О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі (тренінгові заняття для керівників МО класних керівників) [Текст] / О. О. Шевченко // *Виховна робота в школі*. – 2016. – № 6. – С. 48-55.
- Юрків Я. І. Соціально-правові аспекти захисту дітей від насилля в сім'ї / Я. І. Юрків // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. – 2013. – № 4. – С. 80–88.
- Юхта О. Г. Захист прав дітей від сімейного насильства / О. Г. Юхта // *Часопис Київського університету права*. – 2015. – № 1. – С. 78–81.
- Як подолати кібербулінг? [Текст] // *Шкільний світ*. – 2018. – № 23. – С. 18-20.
- "No blame approach" [Текст] // *Психолог*. – 2018. – № 21-22. – С. 46-54.

Електронні ресурси

- Белікова А. Новий закон про булінг у школі. Кого за це каратимуть і чому? [Електронний ресурс] // *Адвокатське об'єднання Бачинський та партнери* : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Львів. - 2019. – Режим доступу:<https://legalaid.ua/ua/article/novuj-zakon-pro-buling-u-shkoli-kogo-za-tse-karatymut-i-chomu/> (дата звернення 27.05.2019). – Назва з екрана.

В Україні набув чинності Закон «Про протидію булінгу» [Електронний ресурс] // Освітній портал «Педагогічна преса»: [сайт]. – Текст. і граф. дані. – 2011-2019. – Режим доступу: <https://pedpresa.ua/196889-nabuv-chynnosti-zakon-shhodo-protydiyi-bulingu.html> (дата звернення 20.05.2019). – Назва з екрана.

Верховна Рада прийняла закон щодо цькування дітей у школах [Електронний ресурс] // ПравдаТут media group : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Київ, 2018. – Режим доступу: <https://pravdatut.ua/news/verhovna-rada-pryjnyala-zakon-pro-ts kuvannya-ditej-u-shkolah> (дата звернення 27.05.2019). - Назва з екрана.

Домашнє насильство над дітьми: його види та наслідки [Електронний ресурс] // Галицьке слово : [сайт]. – Текст. і граф. дані. - 2017. – Режим доступу: http://galslovo.if.ua/index_old.php?st=6366 (дата звернення 24.04.2019). – Назва з екрана.

Дружити, а не бити: книжки, які долають булінг [Електронний ресурс] // Книжковий блог Yakaboo : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – 2019. – Режим доступу: <http://blog.yakaboo.ua/bullying-book/?fbclid=IwAR0yt1FDj2TAZear-TOQMrYFnPDCnU7ATTsQYQAgMvjUCHVmgul9j7FUAg> (дата звернення 22.04.2019). – Назва з екрана.

Насилля над дітьми [Електронний ресурс] // Волшебный сад детства: [сайт]. – Текст. і граф. дані. – 2019. - Режим доступу: <http://el-mikheeva.ru/tvorchestvo-nashih-vospitateley/metodichki/nasilya-nad-ditmi>, вільний (дата звернення: 07.05.2019). – Назва з екрана.

Насилля над дітьми [Електронний ресурс] // Молодая Наука:[сайт]. – Текст. і граф. дані . – 2012. – Режим доступу: <http://meteosecrets.com/nasilya-nad-ditmi.html>, вільний (дата звернення: 17.04.2019). – Назва з екрана.

Не все те булінг, що болить: Як не прищепити дитині відчуття безпомічності [Електронний ресурс] // WOMO : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – 2014. – Режим доступу: <https://womo.ua/ne-vse-te-buling-shho-bolit-yak-ne-priviti-ditini-vidchuttya-bezpomichnosti/> (дата звернення 15.05.2019). – Назва з екрана.

Чабарай Г. (Не)безпечне середовище. Як захистити дітей від цькування у школі [Електронний ресурс] // Тиждень. ua : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – [Київ], 2007-2019. – Режим доступу : <https://tyzhden.ua/Society/226576> (дата звернення 26.05.2019). - Назва з екрана.

Щербина-Прилука В. М. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема [Електронний ресурс] // www.VuzLib.com : [сайт] – Текст. і граф. дані. – Режим доступу:<http://vuzlib.com/content/view/927/> (дата звернення: 17.04.2019). – Назва з екрана.

Науково-виробниче видання

Щоб дитинство не затьмарилося насильством

Бібліографічний покажчик

Автор-укладач:

Карпінська Надія Лазарівна

Редактор

С. В. Сичова

Комп'ютерний набір

Н. Л. Карпінська

Комп'ютерна верстка

О. Є. Пугачов

Відповідальна за випуск

М. Г. Склярова

Підписано до друку 17.06.2019 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олесея Гончара, 25 а
[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org) E-mail: pobugonchara@ukr.net